

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHAT-NÂMESİNDE BALKANLAR VE AVRUPA COĞRAFYASINDAKİ DİLLER VE TÜRKÇE ÜZERİNE YAZILANLAR

The Balkans In Evliya Çelebi's Seyahat-nâme and Languages in Europe Region and Wrings on Turkish

Ali YILDIRIM*

Dede Korkut, 2016/9: 107-115

Öz

Evliya Çelebi Seyahat-nâmesinin on ciltlik eserinin iki, beş, altı, yedi ve sekizinci ciltleri, Çelebi'nin Balkan ve Avrupa coğrafyasına farklı zamanlarda yaptığı seyahatlerden oluşmaktadır. Balkan ve Avrupa coğrafyasında Türk varlığı Osmanlı Devletinin kuruluşundan da öncelere gitmektedir. Ancak ciddi ilerleme ve fetihle birlikte Viyana'ya kadar ilerleme on altıncı yüzyılın ikinci yarısı ve on yedinci yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Evliya Çelebi'nin seyahatini gerçekleştirdiği yıllarda bu genişlemenin nihai sınırlarda olduğu bilinmektedir. Kaldı ki Balkan coğrafyası, Çelebi'nin seyahatini yaptığı yıllarda yaklaşık üç dört asırlık bir Türk varlığı ile birlikte. Dolayısıyla Türk kültürünün bu bölgelerdeki diğer topluluklar ve kültürleri üzerine muazzam bir etkisi söz konusudur. Evliya Çelebi Seyahat-namesinin altıncı cildi tamamen Balkan ve Avrupa coğrafyasına aittir. Özellikle sefere çıkan ordu birlikleri ile gerçekleştirdiği bu seyahatleri önemli askeri yönleri kapsamaktadır. Ancak Çelebi'nin sosyal yönünün kuvvetli olması, zekâ kıvraklığı, edebi yönü; aynı zamanda bu yöredeki müslim, gayri müslim toplulukların giyim-kuşam, yeme-içme, inanç, ticaret, sosyal yaşam, kültürel ve edebi yönlerinin tespitinde oldukça işe yarayan gözükmetedir. Çelebi'nin özellikle üzerinde durduğu hususlardan biri de bu bölgedeki toplulukların hangi dil ve dilleri konuştukları ve Türkçeyi ne derece bildikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Çelebi, bir dilci hassasiyeti ile yerine göre ağız hususiyetini, yerine göre etimolojik denemesini, yerine göre dillerin geçmişlerine yönelik bilgilerini ortaya koymaktadır. Bir diğer özelliği ise özellikle Müslümanların kadın-erkek adları ve bunun yanı sıra köle ve cariye adlandırmaları hakkındaki bilgileridir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahat-name, Balkan, Avrupa, Dil, Türkçe

Abstract

Evliya Celebi Travel-book two of the ten-volume work, five, six, seven and eight volumes, consists of his travels Chalabi Balkan region and Europe at different times. Turkish presence in the Balkan region and Europe is to go before the establishment of the Ottoman Empire. However, significant progress and conquest with progress until the second half of the sixteenth century Vienna and took place in the first half of the seventeenth century. Evliya Çelebi's travel in the years when it is known that performs the expansion is the final frontier. Moreover Balkan geography, in the years that made the trip Chalabi is associated with a nearly three of four centuries of Turkish presence. Therefore, there is such an enormous impact on other

* Prof. Dr., Frat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

communities and cultures in this part of the Turkish culture. Eviya Celebi, the sixth volume of travel-book is a wholly owned Balkan and European geography. that travels with the troops that particular time to perform covers important aspects of the military. However, the strong social aspect of Chalabi, mental agility, literary direction; I'm also Muslim in this region, non-Muslim communities of the customary clothing, food, religion, commerce, social life, seems rather to have worked in the cultural and literary aspects identified. and what language they speak Turkish, and one of the languages of the communities in this region, particularly on issues that stop Chalabi has focused on how much they know. Chalabi, the mouth is characterized by a linguist into place with precision, according instead, the etymological essay reveals the information on the history of the language as appropriate. Another feature is especially Muslim women and men names and information about it, as well as naming slaves and concubines.

Keywords: *Eviya Celebi, Travels-book, the Balkans, Europe, language, Turkish*

Evliya Çelebi'nin Osmanlı coğrafyası ve mücavir alanlar yaptığı seyahatlerden oluşan on ciltlik Seyahat-nâmesinin altıncı cildi hemen tamamen balkanlar ve Baltık denizine kadar uzanan Avrupa coğrafyasına ait hatıralarından oluşmaktadır. Yine Seyahat-nâme'nin ikinci, beşinci, yedinci, ve sekizinci ciltlerinde de bu bölgeler yapılan seyahatlerden bahsedilmektedir. Bu seyahatlerinin yine hemen tamamı bu yörelere yapılan seferlerden oluştuğu için Evliya Çelebi, gezilerinin tamamını ordu birlikleri ile gerçekleştirmiştir. Özellikle istihbari açılardan, Osmanlı ordusu içinde Sırp, Hırvat, Leh, Çeh, Tat, İsfac, Alaman, Nemçe, Ungurus (Macar), Frenk (Fransız), Bulgar vs. gibi Osmanlı dışı unsurların dillerini bilen görevlilerin olduğunu anlamaktayız. Buna mukabil, yukarıda adı geçen milletlerin içinde de Türkçeyi bilen insanların olduğu, onlardan aynı şekilde askeri bilgilerin alındığına dair kayıtların varlığı gözükmektedir.

Evliya Çelebi, bu bölgelerdeki özellikle şehir yapılanmaları, kale tahkimatı hakkında bilgiler verdikten sonra, sosyal yapı ve buna bağlı olarak giyim-kuşam ve dil hususiyetlerini de kayda geçirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Müslümanlığı kabul etmiş olan Arnavut, Boşnak ve Makedon milletlerinin Türkçeyi belli seviyelerde kullandıkları, yine yakın coğrafya olmak yönüyle özellikle Yunanlıların belirli seviyelerde Türkçe bilgilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu şüphesiz kültürel ve siyasal hâkim güç olan Osmanlı'nın Balkan coğrafyasındaki etkisinin bir göstergesidir. Balkanların aynı zamanda Klasik Türk şiirinin de önemli merkezler oluşturduğu bir coğrafya olması hasebiyle Evliya Çelebi zaman zaman şairler ve şiir ile ilgili başlıkları da açmıştır.

Seyahat-nâme'ye göre Balkan coğrafyasında Türk kökenli olup Türkçe konuşan unsurların yanı sıra, Türk kökenli olmadığı halde belli ölçülerde Türkçe konuşan unsurların varlığını da anlamaktayız. Bu unsurlar, başta Boşnaklar ve Arnavutlar olmak üzere, diğer milletlerden Müslümanlığı kabul etmiş insanlardan oluşmaktadır. "Türk" kelimesinin Müslümanlığı da ifade ediyor olması ve yine devletin dili olması hasebiyle Türkçe'nin ikinci bir dil olarak öğrenildiği anlaşılmaktadır. Bu coğrafyada Osmanlı devletinin hâkim güç olmasından kaynaklanan cazibesi, gayri-müslim unsurların da Türkçe'ye meylini artırmıştır.

"Balkan topluluklarını, Osmanlıların meydana getirdiği sosyo-kültürel etki açısından iki grupta sınıflandırmak mümkündür. Birinci grup, fetih hareketlerinden sonra büyük çoğunluğu İslamiyet'i kabul eden, Boşnaklar ve

Arnavutlar. İkinci grup ise, İslamlaşmanın sınırlı kaldığı Ortodoks/Katolik yapılarını koruyan; Sırlar, Hırvatlar, Makedonlar, Rumlar, Bulgarlar, Romenler. Bu iki grubun Türk kültüründen etkileşimi, dillerindeki Türkçe kelimelerin oranı farklı olmuştur. Yeni dinle birlikte, Boşnak ve Arnavut toplumundaki kültürel değişim daha derin ve kapsamlı olmuş; diğer Balkan toplulukları, bu halkları “Türkleşen kitleler” şeklinde değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte, “Reaya” olmayı tercih eden ikinci gruptaki Balkan toplulukları, İslamlaşan topluluklar kadar olmasa da Osmanlı-Türk kültürünün derin tesirini yaşamışlardır (İyiyol 2011: 623).

“Evliya doğuda ve batıda daha egzotik yerleri ziyaretinde karşılaştığı tipik dillere ait metinleri belirlemeye çalıştı, kelime listelerini derledi ve özellikle bölgeye özgü olduğu düşünülen özel isimleri topladı (Dankof 2010: 21).

Makedonya’nın İştib kazasındaki halkın konuştuğu dilleri, Evliya Çelebi bir başlık açarak detaylandırmaktadır. Bu kazada ikamet eden Sırp ve Bulgarların aynı zamanda “fasih ve belîğ” Türkçe konuştuklarını; ancak Arnavutçayı bilmediklerini ifade etmektedir. Yine bu şehre yakın Ofçabolu şehrindeki Türkleri, “yörük” sıfatıyla ayrıca tavsif edip, onların konuştukları Türkçenin özelliklerini de ayrıca izah edeceğini belirtmektedir ki Çelebi’nin dil ve diller üzerindeki ilgisini göstermesi bakımından ilginçtir:

“Ta’rîf-i ahâlî-i lehçe-i mahsûs-ı nedîmân: Cemî’i halkı fasih ve belîğ Türkçe kelimât ederler, ammâ cemî’i re’âyâları Sırf ve Bulgar kefereleri olmak ile cümle ahâlî-i vilâyât Sırf ve Bulgarca kelimât ederler, ammâ Arnavudca bilmezler. Ve bu şehre Ofçabolu vilâyeti karîb olmağile bu şehir halkı Yörük kavmi lehçesiyle dahi tekellüm ederler. İnşâallâh lisân-ı Yörük dahi mahalliyle tahrîr olunur”(C6-60).

Aynı şekilde, özellikle Müslümanlığı kabul etmiş Boşnakların, Türk ve Türkçe kelimelerine yükledikleri kavramlar, onların yaygın bir biçimde Türkçeyi de öğrendiklerini ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi, Mostar’da yaşayan insanların konuştukları dillere dair açtığı başlığında şunları söylemektedir:

“Der-kelâm-ı ahâlî-i şehr-i pîr ü cüvân: Cümle ahâlîsinin lehce-i mahsû[sa]ları fasih u belîğ şâ’irâne Türkçe kelimât edüp, Latince Boşnak lisânı kelimât ederler”(C6-272).

Estergon civarında bir kale ahali hakkındaki anlattığı anekdot, dil birliğinin ve Türkçenin ortak çatısının, bu bölgelerdeki Türk akıncılar için önemli bir güvence olabileceğinin izlerini taşımaktadır. Bölgedeki dillerin ve özellikle Türkçenin güven verme ve bu bağlamda savaş hileleri açısından da önemine dikkat çekmektedir:

“Meğer bu kal’a Nemse kâfirinin Tata kal’ası imiş. Küffâr mazgal deliklerinden bu kavmi görüp kimi handak kenârında yatır kimi durur ve kimi oturur ve kimi yoğurd ister. Hemân küffâr müşâvere edüp, ‘Tedârik bunları kal’a içine alup cümle esîr etmektir’ deyü yek-dil [ü] yek-cihet olup birkaç Türkçe bilir kâfirler kal’a bedenleri üzre gelüp ‘Ne istersiz âdemler’ derler. Bunlar da Aydın ve Saruhan ve Menteşe Türkleri eydir: ‘Bire cânım serhadli kardaşlar, açız. Bize yoğurd ve ayran ve ekmek ve atlarımıza arpa verün, yeyelim, size du’âlar edelim.

{Andan} ordumuza gidelim' dediklerinde bedenler üzre {olan} kâfirler eydir: 'Baka yiğitler biz de bir alay serhad gâzileriyiz. Size at yemi ve at nalı ve her ne isterseniz verelim, ammâ korkarız, akçasına cefâ edersiz' derler" (C6-161).

Benzer bir anekdotu da yine Estergon civarındaki gazilerin değişik Avrupa dillerini bildiklerini ve bu itibarla "küffar" diyarında aynı lisanı konuşarak, savaş hilelerine başvurduklarını anlatmaktadır:

"Gören bunları Macar katanası sanırlar, zîrâ şeb [ü] rûz Macar içinde ceng etmededirler. Ve cümlesi fasîh ü belîğ Macar lisânı bilirler. Bu lisânlarıyla tâ vilâyet-i Alaman'a gidüp esîr kapup gelirler"(C6-152).

Yabancıları oldukları ülke ve coğrafyalarda Osmanlı askerlerinin, bu yerlere ve düşman birliklerine dair bilgileri de yine yakaladıkları Türkçe bilen düşman askerlerinden elde ettikleri anlaşılmaktadır:

"Üç bin aded Dodoşka Firengi esîri aldık. Lisânları Nemse ve Hırvad ve Firengce fasîh bu esîrlerin söz bilenlerinden su'âl edüp 'Bizim Türk vilâyeti yakın mıdır?' dediğimizde, 'Belî yedi günde sizin Bosna-sarâyına varılır. Yarın kalksanız bizim Zadra kal'asın geçersiz ve Sıdovrina kal'anıza varırsınız. Andan Odvina kal'anıza, andan Lika kal'anıza, andan Hilevne kal'anıza varırsınız. Bizim Zadra'dan öte Filek tarafına cümle sizin Türk'ün vilâyetidir' deyü esîrler sahîh haber verdiler" (C6-302).

Evliya Çelebi, aynı şekilde düşman heyetleri ile yapılan görüşme ve anlaşmalarda, hem düşman tarafının hem de Türk tarafının bölge dillerini iyi bilen tercümanlar bulundurarak, tercüme tahrifatının önüne geçtiklerini kaydetmektedir:

"Küffârdan bir ihtiyâr-ı umûr-dide keferde gelip elçilerden pašaya selâm-ı firavan getirip pašanın yanında kaldı. Heman bizden dahi bir Estergon bir İstolni ve bir Egri ve bir Budin ve bir Kanije Odabaşları baştan bir koyun yağlığı alıp keferde elçisine selam getirip beş nefer odabaşlar onlar dahi kafirin elçisi yanında kalan beş nefer ihtiyarlar tarafında tercümanlar halt-ı kelam etmesin diyü Macarca ve Nemçece ve Çek ve Leh ve Türkçe bilir âdemler korlarmış" (C7-203).

Evliya Çelebi, Balkan coğrafyasındaki Müslüman toplumların kadın, erkek adlarının yanı sıra köle ve cariye adlarından da örnekler vermektedir. Osmanlı hayat tarzının pek çok kültürel öğelerle birlikte ad koyma geleneğinde de devam ettiğini görmekteyiz. Bu adların bir kısmı geleneksel İslamî kaynaklı olmakla birlikte, bazıları ise Türkçe yapılardan oluşmaktadır. Örneğin köle adı olarak Mukbil, İskender, Ferhad, Sührab, Çâker, Seyfi, Kenan Hayırlı, Bereketli gibi Arapça ve Farsça isimlerden oluşmakla birlikte, Tiz Geldi, Yarar, Gönüllü, Yürü gibi bazı isimler ise Türkçe yapılardan oluşmaktadır.

"Köle isimleri: Mukbil, Sürûr-ı Makdem, Müyesser, Anter, Seyelan. Cariye isimleri: Şeb-i Cân, Şeb-gûn, Şeb-i Tartar (Siroz C8-134).

"Köle isimleri: Firûz Pirûz İskender, Çâker, Kenân Hamâllı ve Kademli, Maşkalur ve Ferhâd, Yarar, Seyfi, Tiz Geldi, Şâhin, Şeremet, Yavân, Bâli, Keyvân, Sührâb, Piyâle, Gönüllü. Cariye isimleri: Samia, Dâhiye, Kâbire, Sitâriye, Sâriye, Misrbûy, Selviboy, Cânfedâ, Mariye, Henbiye, Şeh-i Hubân, Nigâre, Şivekâr (Selanik C8-165).

“Kölelerin esâmisi: Tiz Geldi, Cân Bizâr, Hayırlı, Bereketli, Seccâh(Yumuşak huylu), Rızvan, Sâdık. Cariyelerinin esâmisi: Bizâr, Bîçâre, Şekerpâre, Meh-pâre, Bal-kız, Şâdmân” (Kırk Kilise C8.)

“Köle isimleri: Hurrem, Behlül, Yürü, Sâfû, Hoyrad, Ferhad” (Saraybosna C5-435).

“Der-beyân-ı Zengî Arab-ı Halka be-gûş: Hâyirullah, Câduallah, Tomakdu, Ufnu, Kopru, Dacu, Karmanka, Anber, Mercan, Çelebi, Şedella, Yakut, Şomutlu, Badilla, Kanber, Donakla bu güne arab isimler vardır” (Karaferye C8-184).

“Der-esmâ-i çâkerân-ı halka be-gûşân: Ekseriyyâ köleleri Macar ve Nemse ve Çeh ve Hırvat kefereleridir. Müselmân olan abd-i memlûklarının nâmları bu gûnedir kim tahrîr olunur. Kazanfer ve Hoyrad ve Âzâdlı ve Âzâdsız ve Kuli ve Gönlü ve Zavallı ve Fehzâd ve Yunak ve Buyak ve Kaso ve Sülmüş misilli esmâları var.

Der-benâmhâ-yı memlûke-i cevâriyân: Ekseriyyâ cümle halâyık nâm câriyeleri Erdel kızları ve İsaç ve Çeh ve Leh ve Tot ve Korol ve Macar ve Nemse ve Hırvat kızlarıdır. Rus ve Abaza ve Çerkes ve Gürcî câriyeleri yokdur. Olanlarının esmâları bu gûnedir: Gülmâh ve Hilâle ve Mîhrî ve Mâh-ebrû ve Çâresâz misilli nâmları var” (Budin C6-143).

Evlîya Çelebi, yine bu coğrafyadaki, özellikle Müslüman kadın ve erkeklerin adlarından da örnekler vermektedir. Hatta Saraybosna’da halkın Türkiye’de de olduğu gibi isimleri kısaltarak söylediğini belirtmektedir. İlave olarak lakaplardan da bahsetmektedir:

Ekseri halkının esâmisi şu tarzdadır. Hızır Çelebi, Bâli Veli Çelebi, Eceoğlu vesaire kızlarının adları Çiğdem, Meryem, Sündi, Şâh Gül, Hayriye, Nisa, Emine vesairidir. (Kırk Kilise)

“Bu diyar halkı esmayı tahfif ile Mehemed’e Meho, Ahmed’e Ahmo, Şaban’a Şabo, İbrahim’e İbro, Zülfikar’a Züko, Hasan’a Haso, Süleyman’a Sülo, Ramazan’a Ramo, Ali’ye Alo, dirler. Lakapları dahı Lübzâde, Kalbzâde, Kasfizâde, Lâfizâde, Çuvuzâde, Bunakzâde, Düşüzâde gibidir” (Saraybosna-C5- 435).

“Lisanları Boşnakçıdır. Bunlar isimleri terhim ederler. Hasan Haso Musa’ya Muso, Memiye Memo vs.” (Banaluka C5-507).

“Der-na’t-ı esmâ-i çâkerân-ı gâziyân-ı pehlivânân: Ekseriyyâ şehbâz ve nâmdâr gâzî yiğitlerinin isimleri Yoro Zâ’im ve İbro Zâ’im ve Kapuş Ako ve Zülfo Ako ve Maho Sipâhî ve Hürum Sipâhî ve Hurrem Sipâhî ve Döşü Kâzi ve Seydo Kâzi ve Balı Kâzi ve Oha Kâzi ve Süro Kâzi ve Ahmo ve Mahmo isimli âdemleri çokdur.

Der-fasl-ı nâmhâ-yı havâtîn, bintân, zenân: Ekseriyyâ zenâne-i şûrîzeleri mütekebbir ve müte’azzımlardır, ammâ cümle lehce-i mahsûsalarıyla latif ve şîrîn suhan-perdâz ve sâhib-cemâle-i dil-nüvâzlarının esmâları Sünnime ve Ümmhâne ve Anişe ve Fatime ve Münire ve Asiye ve Sultâne ve Râhime misilli esmâları var” (Budin C6-143).

“Erkeklerinin adları: Âfozade, Lafizade, Şitzade, Çovzade, Bağızade lakablarıyla mülakkabdırlar. Kadınları Havvâ, Meryem, Hümâ, Münire,

Ümmühâni Banu ye, Rabia, Asiye isimlerini alır. Köleleri Bayko, Zehrâb, Siyâmî, Zoko, Zafir, Cafer, Siyağuş adlarındadır” (Belgrad C5-580).

Evliya Çelebi, Balkan coğrafyasında yaşayan öncelikle Müslüman toplulukların ve ayrıca diğer unsurların konuştuıkları dilleri hemen tamamen kayda geçmiştir. Ancak bu tespitlerin içerisinde iki ya da daha çok dili bilen ve konuşan ahali lerden de bahsetmektedir. Özellikle Boşnak, Arnavut başta olmak üzere diğer Müslüman unsurların ana dillerinin yanı sıra Türkçe bildiklerini de belirtmektedir:

“Halkı Rumili halkıdır. Boşnakça tekellüm edemezler. Arnavutça ve Türkçe söylerler” (Kosova- Volçizin kasabası C2-550).

“Halkı, Boşnakça, Türkçe, Sırp, Latin, Hırvat ve Bulgarca tekellüm ederler” (Saraybosna C5-435).

“Ahalisi ekseriye Rumili ve Arnavutça dilince Türkçe kelimat ederler. Lehçe-i mahsûsaları vardır. “ya biz size demişimiz efendimizdir” gibi ve bunun emsâli ihâm ve imâleli kelimât irâd ederler. Amma başka bir letafet ile söylerler (Üsküp C2 -559).

“Ekser halkı dört lisan üzre kelimât ederler amma fasih ve belîğ Türkçe bilirler. Rumca, Bulgarca dahi bilirler amma lisan-ı Yehudu gâyet çok bilirler (Selanik C8-165).

“Cümle halkı Boşnakdır amma fasih ve belîğ Macarca ve Nemçece bilirler. Amma Türkçe ol kadar bilmezler. Hodi(haydi?), sedi(şimdi?), bar(var?) gayri kelimâ bilmez gazilerdir. (Belgrad-Beşli Kasabası C7-71)

Evliya Çelebi, bu bölgelerdeki, Türk olmayan müslim ve gayr-ı müslim toplulukların Türkçeyi telaffuzları ve ne derece bildiklerine dair de önemli bilgiler vermektedir. Çelebi, Türkçe için ise zaman zaman “Urum lisanı” ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca serhat boylarındaki gazilerin kullandıkları Türkçe için ise “lisan-ı Serhadli” demektedir:

“Cümle ahâlî-i Budin Boşnak ve Bosnavîlerdir. Ba’zı lehçe-i mahsûsaları var: Meselâ vefebiha ve muhassal-ı çelâm ve zâhirâ ve demişüm ve şâyed gelmeyesün ve sinkociyi sevmişüm, yâ dahi sağ mısın kelimâtların çok isti’ mâl ederler, ammâ fasih {Macarca bilirler, deyü nakl etdiler}.” (Budin C6-143)

“Bulgarca ve Rumca kelimât edip bazı ıstılah-ı lisanları Urum lisanı gibi (varmışek- gelmişek) diyü harf-i kâfı çok isti’ mâl ederler. (Drama C8-125).

“Belgrad’ın yerlileri Potur ise de Sırp, Bulgar, Latin, Boşnak ıstılahı dahi bilirler. Mesela bir şeye taaccüb etseler ‘İlahi dilemişim, şayet bu işi işlememişsin’ derler. Hatunları tazim için ‘sankü kadu’ derler. Birisi kızarsa ‘ şayet sobada kızmışsın’ derler. Bazen de ‘Memo ya kaplıçay getire’ derler ki ‘Mehmed Ağa, ağaçtan bakraç getir’ demektir” (Belgrad C5-372).

“Ve dahı ehl-i beldenin lehçe-i mahsus-ı ıstılahatları ekseriya Rum lisanı lehçesi gibi kelimat ederler. Her söz esnasında (varmışek, gelmişek, vermişek,

almışek, yemişek) lafzını tekrar ederler. Hâsılı şek sözlerin çok istimal ederler (Vodina C8-176).

“Cümle halkı Urumşâdır. Lisanları Urum lehçesine yakın kelimât edeler. Ekseriyâ reâyâ ve berâyâ keferedir. Başlarına beyaz keçeden Firenk şapkası giyerler. (Kararçise C8-214).

“Çokluk Türkçe bilmezler. Cümle Macarca tekellüm ederler. Zira ekseriya ihtilatları Macar Küffarlarıyladır” (Kuban Kalesi-Macaristan C8-42).

“Lisân-ı Serhadlide tabur ana derler kim yâ bir sahrâda yâhûd bir buheyre ve nehir kenârında bir iki kerre yüz bin küffâr ol sahrâda toprakdan kal’a yapup ve ka’r-ı azîm handaklar kazup içinde mütehasın oldukları yere tabur derler” (Kanije C5-293).

“Bazı elfazlarında ‘varmasak, gelmesek’ diyü ziyadece tekellüm ederler. Ekseriya reayaları Rum Bulgar ve Çatak ve Yörük kavmidir” (Siroz C8-133).

Evlîya Çelebi, yöredeki bazı yer adlarının etimolojisini de yaparak, Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelerle bu kelimeleri izah etmektedir:

“Evsâf-ı kulle-i azîm Norin, Bu kulle olduğu yere Nerîmân boğazından galat Norîman'dan Norin Kullesi derler” (C2-266).

““Menzil-i karye-i Oburça: Lisân-ı Tatar'da "obur", câdûya ve sihirbâz avrete ve mezârda dirilene derler.” (C2-86).

“Kıratvo kasabası-Kıratova’dan galat” (Üsküp C2-563).

“Banya, Latince ılıcaya derler. Bu şehrin haricinde bağlar başında bir ılıcası olduğundan ismine banya denmiş sonra kenarında da bir şehir olduğundan aluka denmiş ve lisan-ı avamda biri birine karıştırılarak Banaluka denmiştir (Banaluka C5-505).

Evlîya Çelebi, Arnavutça üzerinde de ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Arnavutların dillerindeki bazı Arapça kelimelerden yola çıkarak, soylarının Araplardan geldiği yargısında bulunmaktadır:

“Cümlenin lisânları Arnavudcadır kim bir lisâna benzemez, zîrâ bu Arnavud kavminin ibtidâ asl [u] fer’leri Mekke-i Mükerrreme Kureyşilerinden kavm-i Arab'dır. Anniçün Arnavud lisânında ba’zı Arab elfâzları vardır kim hâlâ aralarında isti’ mâl olunur. Ve bu kavm-i Arnavud bu Ğskender ve Avlonya dağlarından tulû’ edüp lisân-ı Talyan-ı Fireng ile ihtilât ederek lisân-ı Arab ile lisân-ı Fireng arasında lisân-ı Arnavud'u Hazret-i Ömer hilâfetinde peydâ etdiklerinin sebebin ve kavm-i Arnavud'un asl [u] fer’leri inşâallâh mahalliyle tahrîr olunur, ammâ şimdi, Der-fasl-ı lisân-ı Arnavud Ve "Ârnâbûd" deyü kavm-i Acem lakab demişler. Ve niçe müverrihler kavm-i Ârnâbûd yazmışlar, ammâ lezîz lisândır, birbirlerine í’zâz [u] ikrâm ile tevâzu’âne ve hilmâne kelimât ederler. (C5-55).

Yine Arnavutçadaki bazı küfür örneklerini vererek, bunlara karşı ihtiyatlı olmaktan bahsetmektedir. “Evlîya Çelebi, bir seyyahın gezdiği yerlerde ihtiyaçlarını görebilmek ve kendisine zararı olabilecek sözlerden (daha doğrusu

muhatap olacağı argo ve küfürlerden) haberdar olacak düzeyde yabancı dilleri bilmesi gerektiğini söyler. Bu dillerin sayısı Evliya'ya göre 140 (bazı yerlerde 147)'tir (III 29a). Fakat eserinde 34 yabancı dilden örnekler verir" (Gürsevin 2012: 101)

"Yâve sözlerdir, ammâ seyyâhlara lâzımdır belki söğeler yâhûd dögeler. Hâsıl-ı kelâm dervîşler âlem-i seyâhatde böyle lisânları da bilüp kendüye şütüm etdikleri yere varmayup âsûde-hâl ola" (C5-55).

Evliya Çelebi, Usturumca kalesinin kapısı üzerinde Türkçe yazılmış kitabelerin İskender döneminden kalma olduğunu belirterek, buna uygun şöyle bir kıssa anlatmaktadır:

Hakikatü'l-hal lisan-ı Türkî lehçe-i kadimdir hatta Türk, Türkman semtleri Hazret-i Risâlet-penâh'ın bir mektub-ı dürerbarların kavm-i Etrâk ve kavm-i Dağistan ve kavm-i Lezgi ve balada tahrir olunan kavimler cümle Hazret'in mektubuyla İslâm'ı kabul ettiler kim nice yüz yıl evvel Türkçe kelimât ederlerdi ve (Elem galebetü'r-Rûm) ayet-i şerifinin tefsirinde müfessirîn öyle tahrir etmişler kim Hazret-i Nûh-ı Necî (as) ile gemiye giren Huşenk Şah ve cümlesi keşti içre lisan-ı Türkçe kelimât ettiklerinde Mısır kavminden Köhne Kalemun ve Behram nam kimseler 'Yâ Nûh, bu ne lisandır?' diye sual ettiklerinde 'Bu lisan sahibi anlardır kim edîm-i arzı anlar cümle kabza-i teshire alacaktır' diye işaret buyurmuşlardır. İmdi andan malum oldur ki Nûh-ı Necî gemisi içre lisan-ı Türkî kelimât olunduğundan sonra İskender-i Yunaniyan asrında evveli Baltırık Lisan-ı Türkî ile Usturumca kal'ası kapusu üzre lisan-ı Türkî ve Rumca kelimât ve rumuzlarının yazılması muhakkaktır" (C8-753).

Sonuç

Kültür tarihimizin önemli eserlerinden olan Evliya Çelebi Seyahat-namesi, Osmanlı coğrafyası ve mücavir alanlardaki diller ve Türkçe üzerine de kıymetli bilgiler vermekte ve ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Osmanlı fetih ruhunun yönünü sürekli döndüğü Balkan ve Avrupa coğrafyası siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yönden çoklu ilişkilerin olduğu yerler olmuştur. Özellikle Balkan coğrafyasında kendi edebi ve kültürel değerlerinin geliştiği pek çok merkezler oluşturmuştur. Bosna, Üsküp, Belgrat, Yenice, Prizren, Sofya başta olmak üzere pek çok kültür ve edebiyat merkezi oluşturmuştur. Klasik şiirin çok önemli ve büyük şairlerini bu merkezler yetiştirmiştir.

İşte Türk kültür ve edebi hayatı için çok önem arz eden bu coğrafyanın on yedinci yüzyıldaki insan yapısı, kültürü ve dil özelliklerini, bizzat o bölgeleri birebir gezen Evliya Çelebi'nin gözünden görmek büyük önem arz etmektedir. Evliya Çelebi, genel şehir ve askeri yapılanmalardan sonra hemen mutlaka sosyo-kültürel hususları da eserine almıştır. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı, siyasi ve askeri gücünün izlerini dil, edebiyat ve kültür noktalarından da bölgeye yansıtmıştır. Bunun etkilerinin yaygın bir şekilde on yedinci yüzyılda da devam ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

DANKOF, Robert (2010). *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* (Çev. Müfit Günay), YKY, İstanbul.

İYİYOL, Fatih-Kesmeci, Ahmet M.(2011). "Balkan Dillerindeki Türkçe Kelimelerin Tanımlanması Problemi Üzerine Tespitler", *Turkish Studies*, Volume 6/4 Fall 2011, p.621-632.

GÜRSEVİN, Gürer (2012). "Evliya Çelebi Seyahatnâme'sindeki İki Dillilerin Türkçesi Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 7/4 Fall 2012, p. 99-110.

KAHRAMAN, Seyit Ali-Dağlı, Yücel (2010). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 6. Kitap, Yapı Kredi Yayınları,

<https://archive.org/.../evliyaalebisey01evliuoft>